

A. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. В. Флоря (ur.)

Россия – Украина: история взаимоотношений

Москва: Языки русской культуры, 1997, 248 str.

Ovaj zbornik je rezultat rada među-narodnog skupa "Rusija-Ukrajina: Povijest međuodnosa", održanog 1996. u Moskvi. Posvećen je ključnim problemima rusko-ukrajinskih odnosa te obuhvaća povijesno razdoblje od vremena Kijevske Rusije do raspada Ruskog carstva 1917. godine. Ukupno je objavljeno devetnaest članaka ruskih i ukrajinskih povjesničara i znanstvenika iz SAD, Njemačke i Francuske. Materijal iznosi vrlo zanimljiv dijalog znanstvenika raznih usmjerenja i narodnosti, iz kojeg je vidljivo kakav je trud nuždan da bismo se riješili starih stereotipova svojstvenih sovjetskoj historiografiji i izbjegli stvaranje novih. No, ipak postoji suglasnost koja ne sprječava traženje zajedničke istine. To je tim korisnije, jer više nisu dostatni tradicionalni znanstveni pristupi.

Prvi članak u zborniku, vodećega ruskog stručnjaka za povijest istočnih i zapadnih Slavena, Borisa Florje, nosi naslov "O nekim osobitostima razvitka etničke samosvijesti istočnih Slavena u epohi srednjovjekovlje – rano moderno razdoblje". U članku autor polemizira sa službenom i nekad općeprihvaćenom shemom iz sovjetske historiografije o etničkoj povijesti istočnih Slavena. Prema toj shemi, istočnoslavenski plemenski savezi, uključeni u 9. i 10. stoljeću u procese stvaranja drevnoruske države sa središtem u Kijevu, u 11. i 12. stoljeću postupno su se slili u jedinstvenu drevnorusku narodnost. Od kraja 14. stoljeća ta se narodnosna zajednica navodno razdvojila na ruski,

ukrajinski i bjeloruski narod (str. 9). Teza o postojanju drevnoruske narodnosti već u ranome srednjem vijeku izaziva niz protu-argumenata. Florja, međutim, ukazuje na to da je područje istočnoevropske ravnice bilo razmjerno slabo naseljeno, što je otežalo razvoj integracijskih procesa, da su postojale bitne razlike u materijalnoj kulturi između stanovništava pojedinih krajeva, te da su jezične razlike između pojedinih skupina istočnih Slavena bile mnogo veće nego što se ranije pretpostavljalo (str. 10). Prema postavkama u poredbenoj historiografiji, u istočnih Slavena u 12. i 13. stoljeću široko se rasprostranila svijest o pripadnosti velikoj etničkoj zajednici ("ruskom jeziku"). Za to razdoblje moguće je zaključiti o načelnoj točnosti tradicionalne sheme o povijesti istočnih Slavena (str. 12). Sasvim drukčije valja ocijeniti tradicionalnu shemu prema kojoj se već od kraja 14. stoljeća može govoriti o postojanju triju istočnoslavenskih narodnosti. Florja smatra da nema ozbiljnih temelja da bi se prijelaz iz 14. u 15. stoljeće označio kao važno razdoblje u razvoju etničke samosvijesti istočnih Slavena. Moguće je govoriti samo o tome da od tada nastaju pretpostavke za formiranje nekoliko istočnoslavenskih narodnosti. Također nema nikakva temelja za tvrdnju da su se već tada razlike u društveno-političkom ustrojstvu između ruske države i velikog kneževstva Litve odrazile u svijesti o pripadnosti različitim etničkim zajednicama (str. 13). Govoreći o razvoju etničke diferencijacije istočnih Slavena između zemalja poljsko-litavske unije (*Rzeczpospolita*) i Rusije, Florja smatra da je na koncu 16. stoljeća i u prvoj polovini 17. proces već dosta uznapredovao, ali da je još bio daleko od kraja (str. 19). Zamisao o jedinstvu svih istočnih Slavena kao osobite etničke zajednice i dalje je bila važna. No, autor smatra da postoje ozbiljne dvojbe o tome je li jačanje etničke svijesti istočnih

Slavena u sklopu *Rzechpospolite* išlo u smjeru svijesti o pripadnosti ruskoj etničkoj zajednici (str. 13-14).

Drugi prilog u zborniku, autora Nikolaja Kotljara, dopisnog člana ukrajinske akademije, nosi naslov: "K pitanju o karakteru i obliku državne vlasti u Rusiji (druga polovina XI - početak XIII stoljeća". Posvećen je promjenama političke organizacije, značaja/karaktera i sustava vlasti u Rusiji. Autor smatra da je oporuka Jaroslava Mudroga bila svojedobno novatorski dokument, koji je prvi put ustanovio poredak prijestolonasljedstva u Rusiji. Prema njemu, paradoksalno, trijumvirat starijih sinova zamijenio je vlast samo jednoga kijevskoga kneza (str. 29-30). Kasnije je sustav dvovlasti zamijenio trijumvirat. Dvovlast Svjatopolka i Vladimira Monomaha s jedne je strane bila usmjerena protiv polovačkih (kumanskih) kanova, a s druge je zadržala u podložnosti černigovske kneževke Svjatoslavičeve. Kotljara zaključuje da je Kijevska Rusija već u razdoblju 1096-1113. bila razmjerno ujedinjena monarhija, ali ne s jednim nego s dva kneza na čelu, i da valja priznati kako je ta dvovlast doista odgovarala okolnostima toga vremena (str. 35-36).

Moskovski povjesničar Ljev Zabarovskij, u prilogu "Perejaslavski sabor i moskovski sporazum 1654. godine: problemi istraživanja", smatra da su iscrpljivanje resursa kozačko-ukrajinskog hetmanata u dugogodišnjem ratu s Poljacima i nemogućnost da se rat dalje vodi samo svojim snagama, te nevjernost krimsko-tatarskog saveznika, postavili Bogdana Hmeljnickoga krajem 1653. pred odluku: izabrati suverena ili na poljskoj ili na muslimanskoj ili na ruskoj strani. Izbor učinjen na perejaslavskom saboru bio je, prema autoru, najbolja od tih mogućnosti te je stekao podršku ukrajinskoga življa (str. 43). Kao posljedica toga, hetmanat je postao gotovo samostalan, njegovi glavari su vodili samostalnu vanjsku politiku i, kako je poznato, 1656. su se razišli s politikom carske ruske uprave. Status Ukrajine bio je u znatnoj mjeri uvjetovan

osobnim autoritetom Hmeljnickoga, kako među Ukrajincima, tako i u Moskvi (str. 48).

Iduća četiri članka bave se rusko-ukrajinskim odnosima od sredine 17. do početka 18. stoljeća. Tatjana Jakovljeva obrađuje genezu državne ideje u Ukrajini analizirajući sporazume s Poljskom i Rusijom (str. 52-59). Genadij Sanjin skreće pozornost na protuosmanske ratove sedamdesetih i osamdesetih godina 17. stoljeća i državnost Ukrajine u sklopu Rusije i litavsko-poljske *Rzechpospolite* (str. 61-75). Viktor Gorobec također piše o rusko-ukrajinskim političkim odnosima i statusu hetmanata u drugom dijelu 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća (str. 77-87). Slično tome, Vladimir Artamonov analizira položaj hetmanske vlasti u Rusiji istoga razdoblja (str. 89-100).

Osobito zanimljivom temom bavi se Ljudmila Safronova. Članak nosi naslov: "Uloga granice u oblikovanju ukrajinske kulture 17-18. stoljeća". Naime, autorica pokušava opisati ukrajinsku kulturu u spomenutom razdoblju kroz prizmu granice. Polazeći od radova V. N. Toporova, A. V. Mihajlova i M. M. Bahtina, Safronova izdvaja bitne parametre te kulture i prosljeđuje njihove uzajamne odnose na različite razine. Granice kulture mogu se postojano očuvati ne samo službenom kulturnom politikom nego i samom kulturom. U tom slučaju kultura brani svoju cjelovitost i tradiciju. To su kulture zatvorenog tipa, koje ne žele primiti tuđe iskustvo. No, postoje i otvorene kulture, čije se granice lako narušavaju. Ukrajinska kultura, smatra Safronova, pripada otvorenom tipu (str. 101-102). Među mnogim granicama koje prolaze ukrajinskim kulturnim prostorom može se izdvojiti granica između Istoka i Zapada, između latinske i pravoslavno-bizantske tradicije, granice među raznim slavenskim narodima (primjerice, između Poljaka i Rusa) i među jezicima. Prema autorici, granice među sakralnim i svjetovnim, niskim i visokim barokom te među narodom i učenom kul-

tumom uvelike su odredile tip ukrajinske kulture (str. 104). Ukrajinskoj kulturi 17. i 18. stoljeća svojstvena je otvorenost i osobita reaktivnost kulturne granice. Dva kulturna kruga, pravoslavno-bizantski i katolički, postojano su se sukobljavala, narušavajući granice koje su ih dijelile, razmeđujući ih i ponovno spajajući. Kultura, dakle, nije bila izolirana na strogo razgraničene zone - zone nisu strogo dijelile jezike. Tako je narušavanje granice bio neophodan uvjet za punopravan razvoj kulture, o čemu svjedoči doprinos ukrajinske kulture 17. i 18. stoljeća općeslavenskoj kulturi (str. 112).

Analizi razvoja ukrajinske kulture posvećen je i tekst (na ukrajinskom jeziku) autorice Olene Džube: "Ukrajinci u kulturnom životu Rusije (XVIII st.): razlozi migracije". Autorica smatra da u Ruskom carstvu u 18. stoljeću nije postojala ni jedna sfera intelektualne ili umjetničke djelatnosti u kojoj nisu sudjelovali migranti iz lijevoobalne Ukrajine (= istočno od Dnjepra, S. R.), odnosno iz hetmanštine (ukr. *гетьманщина*, zemlja pod vlašću kozačko-ukrajinskog poglavara - "hetmana", S. R.). Ti su ljudi bili zastupljeni u političkom životu, znanosti, književnom djelovanju, novinarstvu, likovnom i glazbenom stvaralaštvu te u crkvenom životu. Migracija ukrajinskih kulturnih djelatnika u Rusiju započela je sredinom 17. stoljeća i dobila osobit intenzitet u drugoj polovici 17. stoljeća. Obrazovani migranti iz kijevskoga kraja donijeli su u Moskvu nov sustav prosvjete i uvjetovali pojavu novih žanrova u književnosti i likovnoj umjetnosti, te utjecali na stvaranje baroka, novog umjetničkog stila. U okviru aktivnog oblikovanja nove svjetovne kulture u Rusiji, u prvoj polovici 18. stoljeća situacija se temeljito izmijenila. Tada Ukrajinci postaju tvorci općecarstvene kulture. Osebnost ukrajinska kultura nastavila se razvijati u granicama baroka. Stvaranje nove svjetovne kulture bilo je pod utjecajem takvih činilaca kao što je bila likvidacija autonomnog političkog ustrojstva (u Ukrajini), politika

samodržavnosti utemeljene na sjedinjavanju svih područja političkoga, gospodarskog i kulturnog života, te izrastanje dviju prijestolnica Carstva (St. Peterburga i Moskve) u kulturna središta u koja su odlazile elite iz perifernih krajeva (str. 115-116). Na kraju članka Džuba iznova zaključuje da je razlog odljeva inteligencije iz lijevoobalne Ukrajine bio uvjetovan postupnom likvidacijom autonomnog poretka, sužavanjem područja intelektualne djelatnosti i integracijom u carske društvene i političke strukture. Osnovnu ulogu u tome imale su osobenosti orijentacija i životnih vrijednosti. Ukrajinci su u 18. stoljeću stvarali rusku kulturu koja je preuzimala - koliko je to uopće mogla carska kultura - duhovne vrijednosti naroda koji su naseljavali Carstvo. Pritom je vlastita kultura tih naroda stagnirala (str. 122).

Članak ravnatelja seminarara za povijest istočne Evrope Sveučilišta u Kölnu, Andreea Kappeler, pod naslovom "Mazepinci, Malorusi, Hohli: Ukrajinci u etničkoj hijerarhiji Ruskog carstva", analizira tri hijerarhijske razine. Jedan kriterij je politička lojalnost, drugi je društveno-staležni činilac, a treći pripada kulturnoj sferi, uključujući religiju, način života i jezik (str. 125). Lojalnost podanika prema gospodar i vladajućoj dinastiji, tj. prema središtu države, bio je osnovni stožer Ruskog carstva. Polazeći od toga, i gospodar i dinastija su od početka 18. stoljeća smatrali manje lojalne Ukrajinke "Mazepincima" (prema imenu hetmana Mazepa koji je "izdao" Petra Velikog - primjedba S. R.). Međutim, nepovjerenje "centra" u ukrajinsku elitu smanjivalo se usporedo sa stupnjem integracije viših slojeva hetmanstva u rusko plemstvo. U 19. stoljeću Ukrajinci su se opet spustili na toj hijerarhijskoj ljestvici, jer ih se često smatralo poljskim saveznicima, a nakon ustanka 1863. i izdajnicima (str. 126-127). Ključno načelo koje je u 16. stoljeću jamčilo cjelovitost Ruskog carstva bila je kooptacija neruskih elita u više carske krugove. U okviru te hijerarhije Ukrajinci su imali dvije perspektive - ili bi dobili priz-

nanje kao plemstvo, ili bi se spuštali u položaj seljaka i inonarodnjaka. Ukrajinski viši kozački krugovi krenuli su prvim putom, te postali "Malorusima". U isto vrijeme, u 19. stoljeću su za Ruse, ukrajinske mase postale "hohli", tj. prototipovi neciviliziranih seljaka (str. 128-130). Analizirajući treću, kulturnu hijerarhiju, Kappeler zaključuje da je službeni pojam "ruski narod" ujedinjavao sve istočne Slavene, a Velikorusi, Malorusi i Bjelorusi smatrali su se plemenima. Ukrajinski i bjeloruski jezik su se smatrali narječjima, a ne jezicima kao što je ruski. Zato nije bilo pismenosti, niti visoko razvijene kulture među Ukrajincima i Bjelorusima, uključujući njihove elite. Nije se priznavala njihova samobitnost. Vlada i društvo su se prema Ukrajincima najčešće odnosili ili kao prema lojalnim Malorusima, ili kao prema primitivnim seljacima, "hohlama" (str. 134). Autor smatra da stara tradicija živi i danas. S gledišta "centra" i ruskog društva, ukrajinski nacionalisti u doba postrevolucijskoga građanskog rata ("petljurovci") i za vrijeme Drugoga svjetskog rata ("banderovci") postaju nasljednicima "mazepinaca". "Udar u leđa" nanesen Sovjetskom Savezu od strane ukrajinskog rukovodstva u prosincu 1991. iznova je utvrdio u dijelu ruskog društva lik Ukrajinca kao "izdajnika-mazepinca". I danas se u Rusiji Bjelorusi i Ukrajinci smatraju osobito bliskim srodnicima. S njima bi se željno surađivalo, pa i pravilo ustupke - međutim, njih se ne stavlja na sebi ravnu razinu, ni na društvenom niti na kulturnom području, i sve do sada ih se ne priznaje samostalnim nacijama sa svojim nacionalnim državama. Prava "družba naroda", na kraju zaključuje Kappeler, moguća je samo ukoliko Rusi priznaju Ukrajince kao ravnopravnu naciju (str. 142).

U svom članku pod naslovom "Rusija i rusifikacija Ukrajine u 19. stoljeću" Aleksej Miller postavlja pitanje: Je li postojala u 19. stoljeću alternativa razvoju ukrajinske nacije i, ako je postojala, zašto nije ostvarena? (str. 145). Autor misli da su obrazovano rusko društvo i vladajući krugovi tijekom 19. sto-

ljeća dijelili pojam trojedne ruske nacije, koja u sebe uključuje Velikoruse, Maloruse i Bjelorusu. Uništenje upravne samouprave i uključivanje većine ukrajinske elite u ruski gospodarstveni stalež, te asimilacija ukrajinske kulture, stvorili su prvotne pretpostavke za rješavanje težeg zadatka - rusifikacije ukrajinskih seljaka (str. 146). Miller uspoređuje politiku ruske vlade s politikom francuske države, koja je tek krajem 19. stoljeća uspjela utvrditi francuski jezik kao jedinstveni i jedini jezik visoke kulture na svome području. A ova usporedba nije u korist Rusije. Autor navodi nekoliko činilaca koji su sprječavali rusifikaciju ukrajinskog seljaštva. Prvo, tek nakon 1863, iako ni onda potpuno, ruska je vlast prešla s tradicionalno carskih nadedničkih na nacionalistička načela politike. Drugo, ruska visoka kultura nikada nije imala monopol u Ukrajini. Poljska kultura istupila je kao suparnički alternativni obrazac. Treće, bitno je spomenuti politiku poljskoga nacionalnog pokreta, a kasnije i austrijske vlasti, koja se u Rusiji u 19. stoljeću nazivala "poljskom i austrijskom intrigom" (str. 146-148). Međutim, postojali su unutarnji razlozi koji su otežavali rusifikaciju. Među njima nalaze se demografski i društveni činioci (očekivano trajanje života bilo je više u Ukrajini nego u Rusiji). Etničke razlike također su otežavale rusifikaciju - primjerice, povijesno pamćenje autonomije i nacionalnog pokreta (str. 148-149). Osim toga, ruska škola nije imala sredstava za širenje osnovnog obrazovanja na ruskom jeziku, a vojna služba kao instrument rusifikacije također nije bila u stanju ispuniti tu zadaću. U Prvome svjetskom ratu ruska vojska je bila i "arena" i "generator" nacionalnih razlika. A ni ruski veleposjednik nije bio učinkovit provodnik rusifikacije. Naime, Rusija nije uspjela stvoriti na desnoobalnoj Ukrajini (= Ukrajina zapadno od Dnjepra, S. R.) nikakav moćan, kulturno i socijalno emancipiran sloj ruskih veleposjednika (str. 150-151). Stoga Miller zaključuje da se u rusko-ukrajinskim odnosima u 19. stoljeću

asimilacijski potencijal carske Rusije u potpunosti pokazao ograničenim. Stvarni povijesni tijek razvoja situacije pokazao se sasvim zakonodavnim (str. 154).

Članak na ukrajinskom jeziku autora Ostapa Serede bavi se svjedočanstvima iz tiska o mjestu Rusije u raspravi o nacionalnom identitetu galicijskih Ukrajinaca. Članak je ograničen na razdoblje od 1860. do 1867. Većina primjera uzeta je iz novina *Slovo* (*Слово*), koje su počele izlaziti 1861, te časopisa za mladež *Večernici* (*Вечерниці*) i *Meta* (*Мета*) (str. 158-169).

Daniel Beauvois, ravnatelj Instituta za slavenske studije na Sorboni, kao svoj prilog u zborniku pripremio je kratak pregled svoje knjige *Le bataille de la terre en Ukraine 1863-1914* (Lille, 1994), tj. *Borba za zemlju u desnoobalnoj Ukrajini od 1863. do 1914.* Prema autoru, knjiga istražuje mnoge probleme kojima se dosad nije obratila nužna pozornost. Sveukupnost proturječja u Ukrajini pokazuje da je društveni život na tom području bio složeniji i zamršeniji od idealnog primjera sukoba izrabljivanih masa i njihovih izrabljivača (str. 171-181).

Idući članak u zborniku, "Rusko-ukrajinski odnosi u prvoj polovici 20. stoljeća", napisao je Mark von Hagen, ravnatelj Instituta "A. Harrimana" sveučilišta Colombia u New Yorku. Autor želi odrediti mjesto osobujnih rusko-ukrajinskih odnosa u općoj preobrazbi političkog života koja je posljedica revolucije 1905. godine, Prvoga svjetskog rata, revolucije i građanskog rata 1917. te staljinske revolucije s vrha krajem 1920. godine. Kriza legitimnosti bila je prije svega politička kriza, iznikla kao posljedica premještanja suvereniteta od samodržca na političku zajednicu, a zatim usporedo s konsolidacijom sovjetske vlasti, koja je naslijedila institute i retoriku narodnoga suvereniteta prema autoritarnoj partiji-državi (str. 183). Tijekom krize legitimnitet izmijenila su se načela strukturiranja carskog društva. Revolucija 1905. označila je početak procesa oblikovanja političke nacije, koji je pretpos-

tavljao premještanje suvereniteta i stvaranje političkih stranaka. Razdoblje od 1905. do Prvoga svjetskog rata donijelo je mnoge alternative starom režimu, organizirane prema novim načelima: klasa i nacionalnost, federalizam i različiti "pan"- pokreti (panslavizam, panturkizam, panislamizam i cionizam) (str. 184). Politika rusifikacije u religiji, obrazovanju i kulturi, koja je započela za carevanja Aleksandra III, izazvala je u životu pokreta otpore, koji su se izražavali jezikom nacionalnih i religijskih potraživanja. Stolipinske reforme ponovno su zanijekale interese neruskih nacionalnosti. Stoga autor smatra da je Prvi svjetski rat bezuvjetno pojačao mnoge već postojeće sukobe u društvenom i političkom životu Carstva (str. 185). Prvi svjetski rat razdijelio je Ruse od Nerusa i među samim Nerusima. Valja imati u vidu karakter režima koji su ratovali (austro-ugarsko i rusko višenacionalno carstvo), karakter vojnih djelovanja i politiku samih režima tijekom rata. Kao posljedica rata, etnička politika Ruskog carstva počela se militarizirati i internacionalizirati. Tako je nastala politizacija etničkih razlika i prijenosa etničkih činilaca u druge, neetničke sfere života. Okupacijska i evakuacijska politika pogodila je etničke zajednice u ime nacionalne sigurnosti i strateških zadaća oslobođenja područja koja su smatrana zakonitim dijelom Ruskog carstva. Naposljetku, baš su ruski režim i ruske nacionalističke organizacije učinile nacionalizam mogućim 1917. godine, u znatno većoj mjeri od Austrijanaca i Nijemaca koji se obično za to okrivljuju. No, privremena vlada nije to uzela uvažila (str. 185-186). U skladu sa svojim liberalnim i socijalističkim pogledima, nova vlast je očekivala da će se nacionalno pitanje riješiti nakon što se ukloni svaka diskriminacija utemeljena na narodnosti ili religiji. Međutim, kad je nestao zajednički neprijatelj i liberalizma i socijalizma, različite političke sile počele su borbu za podršku birača. Primjerice, suparništvo između kijevske Rade i Petrograda (u kojem su tada gospodarile dvije vlasti) reprodu-

ciralo se na sve niže razine novih vladajućih struktura (str. 188). U to je vrijeme nacionalno samoodređenje dobilo međunarodno priznanje zbog natjecanja lenjinskih ideja s liberalnim demokratskim idealima Wilsona, i kao odraz težnje postimperijalističkih protodržava, uključujući i ukrajinsku, da dobiju službene predstavnike na versajskoj mirovnoj konferenciji i podršku za svoje zahtjeve za neovisnošću (str. 189). Građanski rat, koji se može bezuvjetno razmatrati kao rusko-ukrajinski, rusko-poljski i poljsko-ukrajinski rat, bio je nastavak "patriotskih provjeravanja" podrške novih režima. Uvijek je vlast proglašavala opasnost za domovinu. Ljudi koji se nisu odazvali na poziv ubrajali su se među smrtno neprijatelje domovine, a onima koji su se odazvali bila je obećana vlast i povlašten položaj nakon rata. U nacionalnim pokrajinama boljševici su plasirali svoje vojno-političke zahtjeve kao borbu za "nacionalno oslobođenje" od marionetskih stranih režima, bilo "bijelih" podržanih od Antante, bilo Rade i hetmanata što ih je podržavala Njemačka. Premda je, s vremena na vrijeme, Lenjin kritizirao neke od svojih najbližih suradnika zbog velikoruskog šovinizma, mnogi boljševici neruskog podrijetla nisu bez temelja okrivljavali svoje drugove za skrivanje ruskih imperijalističkih pogleda pod krinkom internacionalizma (str. 189-190). Nacionalnost je u SSSR-u bila institucionalizirana u nacionalnoj politici dvadesetih godina 20. stoljeća, tzv. "korjenizaciji". Ta riječ se nije odnosila na Ruse, iako se može tvrditi da Rusi još nisu bili razvijeni kao politička nacija, a još manje se odnosila na Ukrajince. Popis 1926. također je institucionalizirao pojam "nacionalnosti" kao sredstvo vlasti, a s uvođenjem putovnica i klasa i nacionalnost su bili službeno proglašeni sastavnim elementima identiteta svih sovjetskih građana (str. 190). Što se tiče dinamike osebujne za rusko-ukrajinske odnose, politika staljinističkog režima bila je proturječna i nedosljedna. S jedne strane, teror izgladnjivanjem i državno nasilje protiv

ukrajinske elite slabilo je bilo koju ukrajinsku inicijativu i političku samostalnost republike. S druge strane, aneksija istočne Poljske, odnosno zapadne Ukrajine krajem tridesetih, bila je izvojevana pod zastavom sjedinjavanja Ukrajine i "ostvarenja davnih težnji naroda". Mark von Hagen na kraju zaključuje da istraživanje rusko-ukrajinskih odnosa osvjetljuje općenitije procese u državi i društvu u prvoj polovici 20. stoljeća (str. 193-194).

U tekstu pod naslovom "Ukrajinsko pitanje i ruske političke stranke uoči prvog svjetskog rata" suradnica Instituta za slavistiku i balkanistiku Irina Mihutina tvrdi da u Rusiji ograničenja u odnosu na Ukrajince kao nacionalne zajednice gotovo nisu ostavila traga na pojedinačnoj razini i da su mogla zahvatiti samo najviše stupnjeve društva i pojaviti se u bilo kojim područjima djelovanja. Pri oblikovanju političkih stranaka ta se osobitost pojavila tako da se jedan dio aktivnih političara ujedinio u općeruske političke stranke, koje su u ukrajinskim gubernijama stvarale svoje ogranke, a drugi je dio stvarao osobite nacionalne stranke (str. 197). Analizirajući poziciju stranke "kadeta" prema ukrajinskom pitanju, Mihutina piše da su im vođe uvjerali svoje ukrajinske partnere da ne forsiraju ukrajinsku nacionalno-teritorijalnu autonomiju. Ta lozinka o teritorijalnoj autonomiji, prema riječima Pavla N. Miljukova, čak ni pri mogućem uspjehu ukrajinskoga nacionalnog pokreta još ne bi imala "ni nužne naredbene snage; ni organizaciju koja bi imala dovoljnu punomoć ostvariti autonomiju, čak ni stihijske povijesne nužnosti" (str. 204). Sa svoje strane, protivnik kadeta - Lenjin i njegova stranka kanili su riješiti nacionalno pitanje pomoću dviju kratkih formula koje se nalaze u programu stranke iz 1903. godine: "ravnopravnost građana... neovisna od rase i nacionalnosti" i "priznanje prava na samoodređenje za sve nacije koji ulaze u sastav države" (str. 205). I Lenjin i Staljin poricali su etničku komponentu u pojmu nacije, razmatrajući

naciju kao proizvod određene etape povijesnog i gospodarskog razvoja, osobito kapitalizma. A kapitalizam je trebao iščeznuti na idućem povijesnom stupnju, u najtješnjem ujedinjavanju proletarijata svih nacija. S toga gledišta poricala se ideja nacionalne škole te se do apsurdna dovodila kritika pojma nacionalne kulture, koja je navodno bila antipod internacionalnoj kulturi demokratizma i svesvjetskoga radničkog pokreta (str. 205-206). Međutim, situacija 1917. i 1918. nije odgovarala ni apstraktnim teorijama doktrinaraca, a niti sve uvjerljivijim programima pragmatičara. Tako je Mihail Gruševski, koji je više od deset godina nastupao kao pristaša ukrajinske autonomije u okviru ruske države, 25. siječnja 1918. - kao čelnik središnje ukrajinske Rade - proglasio puni suverenitet Ukrajine. A Lenjin, koji je svojedobno tvrdio da "marksisti neće ni u kojem slučaju propovijedati ni federativno načelo ni decentralizaciju" gotovo je istih dana potvrdio rješenje 3. zbora sovjeta da se ruska socijalistička država oblikuje kao federacija sovjetskih republika (str. 207).

Ukrajinski istraživač, Vladislav Verstjuk, svom je tekstu dao naslov "Središnja Rada i privremena vlada (/prilog/ povijesti ukrajinsko-ruskih odnosa 1917. godine)". Razmatrajući međuodnose središnje Rade i privremene vlade ne samo kao pre bedan novih mehanizama ukrajinsko-ruskih odnosa, autor se trudi izraditi verziju razvoja događaja 1917. godine, različitu od one prihvaćene u sovjetskoj historiografiji. Neriješenost nacionalnog pitanja nije bila jedini, a vjerojatno ni glavni razlog neophodnosti revolucionarne preobrazbe (str. 207-210). Već sredinom 19. stoljeća Rusko carstvo predstavljalo je društveni državni relikv. Reforma Aleksandra II. otvorila je mogućnost modernizacije, ali se pokazala i djelomično neučinkovitom. Protureforma Aleksandra III. još je pogoršala stanje. Tako se stvorila situacija u kojoj je gospodarstvo dobilo mogućnost kapitalističkog razvoja dok je društvu i dalje bilo negirano pravo na otvoren politički

život. To je postalo glavnim razlogom nastanka revolucionarne kulture u Rusiji. Ta je kultura ostavila trag na ukrajinskom nacionalnom pokretu, koji se razvijao u ilegalnim i polulegalnim okolnostima. Isto tako, gotovo ni jedna ukrajinska politička stranka, osim narodne, nije tražila ništa više od nacionalno-teritorijalne autonomije (str. 211-212). Posljednja velika prepreka ruskom suverenitetu bit će Prvi svjetski rat. Mobilizacijske sposobnosti i države i društva nisu odgovarale potrebama. Patriotske osjećaje, koji su na početku rata prevladavali, 1917. su zamijenili revolucionarni osjećaji. U tim uvjetima Ukrajinci su se morali boriti jedni protiv drugih, u suprostavljenim vojskama. U veljači 1917. Carstvo se raspalo. Nažalost, većina naroda Rusije, osobito Ukrajinci, nisu time ništa dobili (str. 212). Autor dalje razmatra povijest proglašavanja I. Univerzala, koji je predao autonomiju Ukrajine i određen pravni status. Uskoro je prihvaćen i II. Univerzal, koji je - činilo se - dopustio vođama nacionalnog pokreta da ostvare svoje želje (str. 212-216). Sporazum je otvorio put do vlasti, no za nju je trebalo platiti prijelazom u položaj saveznika vlasti. Program rada II. Univerzala omogućio je vođama ukrajinskog pokreta da usredotoče svoju pozornost na formalne attribute vlasti i njezinih mehanizama, tj. osvajanje novih polja djelovanja za sebe. U tome ne bi bilo ničega strašnog da je zadaća konsolidacije ukrajinske nacije i njezina buđenja u političkom životu već bila ispunjena. Međutim, nije bilo dovoljno snage za istovremeno rješavanje zadaća. Nerazvijenost nacionalnih političkih snaga i nacionalne svijesti bila je razlogom poraza središnje Rade (str. 216). Sporazum u vrijeme privremene vlade sa središnjom Radom nije imao dovoljno pozitivnih posljedica. Ipak, u Ukrajini se ljeta 1917. zadržala stabilnija politička situacija nego u središtu države. Ukrajina nije bila pokretačem sloma privremene vlade, jer je utjecaj boljševika na mase u Ukrajini bio slab. Privremena vlada pretrpjela je poraz, što svjedoči o slaboj

demokratskoj političkoj tradiciji u zemlji. Taj poraz potvrđuje da demokracija nije bila moguća u paradigmi "jedinstvene i nedjeljive" Rusije. No, federalizacija je mogla dobiti podršku nacionalnih pokreta i pojedinih područja, kako zaključuje Verstjuk (str. 217).

Marina Sokolova također je u svom članku razmotrila problem ukrajinskih univerzala 1917. godine. Pod naslovom "Centar i periferija: Rusija i Ukrajina 1917. godine" autorica pokušava ukazati na objektivne i subjektivne razloge koji su sprječavali legitimno rješavanje nacionalnih pitanja u ruskoj državi. Govoreći o tim činjenicama, Sokolova spominje mnogonacionalnost države, gospodarsku heterogenost regija i činjenicu da u Rusiji zapravo nije postojala koncepcija o razvoju države (str. 219). Teorija "službenih narodnosti", izrađena u prvoj trećini 19. stoljeća i u sebi je sadržavala tri osnovna postulata (samodržavlje, pravoslavlje i narodnost), ali očito nije udovoljavala potrebama države na prijelazu stoljeća. Pritom se u državnoj doktrini "narodnosti" može vidjeti pokušaj razmatranja nacije u državnom a ne u etničkom smislu. Međutim, u Ukrajini se nacionalna ideja počela jasno kristalizirati šezdesetih godina 19. stoljeća. Njezini ideolozi su posredstvom svojih djela vrlo aktivno propagirali "ukrajino-filstvo" među najširim slojevima pučanstva (str. 219-220). Što se tiče subjektivne strane, koja je sprječavala uspostavu nove razine međunacionalnih odnosa, treba spomenuti činjenicu da su gledišta o rješavanju nacionalnog pitanja bila raznovrsna: od ideje "jedinstvene i nedjeljive" Rusije koju su zastupale desne i centralističke stranke, do lijevoradikalne postavke o "samoodređenju do otcjepljenja". Osim toga, nije se uvijek dovoljno vodilo računa o osebnostima pojedinih nacionalnih regija i nacija. Problemu rješavanja nacionalnih problema često se pristupalo s apstraktnih univerzalističkih stajališta, uopćeno i nediferencirano. Na taj način Rusko carstvo nije bilo spremno - ni s

gospodarskog, niti s geostrateškog, političkog ili ideološkog gledišta - riješiti nacionalno pitanje na razini cijeloga Carstva, pa ni u Ukrajini (str. 220). Na kraju članka Sokolova polemizira s tvrdnjom Verstjuka da središnja Rada nije ušla u sukob s privremenom vladom. Da bi to dokazala poziva se na rezoluciju Rade od 19. kolovoza 1917, u kojoj se oštro kritiziraju "imperijalističke tendencije ruske buržoazije u odnosu na Ukrajinu", bojkot državnih savjetovanja i dr. Međutim, autorica primjećuje da takva pozicija Rade ne opravdava sasvim privremenu vladu. Njezina politika je u stvarnosti nosila velikodržavni carski karakter i razlog njena sloma nije ležao u centrifugalnim težnjama nacionalnih pokreta (str. 226).

Ukrajinski znanstvenik Kirill Galuško naslovio je svoj članak: "Vjačeslav Lipinski kao istraživač ukrajinsko-ruskih međudnosa". Članak analizira gledišta toga poznatog povjesničara, političkog teoričara i sociologa. Prema mišljenju autora, Lipinski je bio najoriginalniji ukrajinski mislilac 20. stoljeća (str. 229). Pristup Lipinskog temelji se na analizi međudnosa postojećih društvenih struktura i političkih kultura u društvima. On je bio pod utjecajem sociologije E. Durkheima i elitizma V. Pareta (str. 231). Lipinski nije smatrao drevnu Rusiju posebnom slavenskom etničkom formacijom. Za njega je uloga drevnoruske države samo činilac niveliranja plemenskih razlika, što je stvorilo uvjete za daljnje oblikovanje ukrajinske, ruske i bjeloruske etnije. S druge strane, upravo u društvenoj organizaciji drevne Rusije vidio je izvore budućih protivnosti između Rusije i Ukrajine. U odnosu na događaje iz 1917. godine u Ukrajini, Lipinski smatra da je društvena nedovršenost nacije dovela do monopolizacije vlasti od strane socijalističke inteligencije. Ideja nacionalnog konsenzusa nije dobila podršku, demokratski poredak utemeljio se na pojmu etničke nacije. Onaj dio društva koji je bio kvalificiran za političko up-

raavljanje nije bio ukrajinske narodnosti, pa je bio isključen iz političkog života i onemogućen u ponovnom uključivanju u ukrajinski tabor (str. 233). Prema mišljenju Lipinskog, Ukrajina se pokazala nesprennom za demokraciju, čija je uspostava bila pokušaj preuzimanja tuđe političke kulture u uvjetima sveopće društvene krize. Posljedica toga je pobjeda protudržavne tendencije. Zanimljivo je, prema Galušku, što Lipinski nije vidio bitnu razliku između Ruskog carstva i sovjetske Rusije. Smatrao je da se nakon 1917. bit političke vlasti nije izmijenila - izmijenio se samo oblik. Nedovršeno ukrajinsko društvo pokazalo se i idejno i psihološki nepripremljenim za državnu neovisnost te je stoga bilo uključeno u nadetnički imperij (str. 233-234).

Posljednji članak u zborniku napisao je Genadij Matvejev, pročelnik katedre za povijest južnih i zapadnih Slavena Moskovskoga državnog sveučilišta. Članak nosi naslov: "Rusko-ukrajinski sukob, u planovima poljske diplomacije i vojnih krugova u međuratnom razdoblju". Autor smatra da su se ti planovi temeljili na misli poljskog povjesničara i političara s početka 19. stoljeća, Joachima Lelewela, prema kojem je jedan od glavnih razloga podjele *Rzeczpospolite* bio njezin zemljopisni položaj između Pruske i Rusije. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće postojale su dvije osnovne pozicije čije su pristaše imale opći cilj - neovisnu Poljsku. Međutim, bitno su se razlikovali u ocjeni načina ostvarenja cilja, načina uspostave sigurnosti buduće poljske države. Nacionalni demokrati i njihov vođa Roman Dmowski u Njemačkoj su vidjeli su glavnu opasnost za preporod Poljske kao države i Poljaka kao nacije. Na savezu s Rusijom temeljili su plan za oslobođenje Poljaka od Austrije i Njemačke. Još u vrijeme prve ruske revolucije, Dmowski je uspostavio suradnju s Peterburgom (str. 237-238). S druge strane, stranka Józefa Piłsudskog i tabor tzv. "neovisnjaka" vidjeli

su osnovnu prepreku za poljsku neovisnost u Rusiji. Smatrali su da će mnogonacionalni karakter Ruskog carstva i potpuno ignoriranje pravednih zahtjeva Ukrajine od strane Peterburga prije ili kasnije dovesti do raspada Carstva. Stoga su kao moguće saveznike uzeli u obzir sve separatističke stranke u Rusiji. Nakon nastanka neovisne poljske države u studenome 1918, polemike oko načina održavanja nacionalne sigurnosti prešle su iz teorije u područje stvarne politike. Okolnost da je na čelo poljske države stao Piłsudski, u većoj je mjeri odredila klimu u međunarodnim odnosima u regiji, posebice odnose između Poljske i Rusije (str. 238). Na međunarodnom planu, primjerice, Varšava je ukazala pomoć "petljurcima". Zatim, nakon potpisivanja Pariškog mirovnog sporazuma 1921, od interniranih Ukrajinaca bila su stvorena tri odreda koja su u listopadu i studenom iste godine ušla u Ukrajinu u cilju podizanja ustanka na tom području. No, bila su poražena. Logori interniranih Ukrajinaca postojali su u Poljskoj do 1924. Ukrajinski političari u emigraciji stvorili su plan o pretvaranju istočne Galicije u "ukrajinski Piedmont". Ipak, poljska ih strana nije podržala, jer je smatrala da je ta regija integralni dio Poljske (str. 240-241). Godine 1932. bio je potpisan poljsko-ruski sporazum o nenapadanju. Od tada su se odnosi između službene poljske vlasti i emigranata pažljivo skrivali. No, krajem tridesetih godina u Poljskoj je postojalo mišljenje da treba aktivirati suradnju s emigrantima. Prvo, emigranti su među ukrajinskim pučanstvom Poljske trebali propagirati svoju ideologiju utemeljenu na antiruskim i antisovjetskim stavovima. Drugo, tijesna suradnja sa svim emigrantskim organizacijama naroda SSSR-a trebala je poslužiti Poljskoj u slučaju vojnog sukoba sa SSSR-om (str. 242-243). Matvejev zaključuje da je iskustvo međuraća pokazalo da se sigurnosna koncepcija Piłsudskog - koja je počivala na

ideji o maksimalnom slabljenju Rusije - pokazala nedovoljno realističnom (str. 244).

Sergej A. Romanenko

*Institut za slavistiku i balkanistiku,
Moskva*

Maria Todorova

Imagining the Balkans

New York - Oxford: Oxford University
Press, 1997, XI, 257 str.

Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća antropolozi su tragali za izlazom iz ozbiljne krize nastale gubljenjem izvornoga antropološkog predmeta izučavanja. Naime, kulturalna antropologija pretpostavlja "terenski rad", odlazak u društva sa stoljećima nepromijenjenim, "neiskvarenim" sustavima vrijednosti. Naravno, u drugoj polovici dvadesetog stoljeća takva je društva vrlo teško pronaći. Štoviše, nekoć "nevini", mirni urođenici, koji su strpljivo primali antropologe u svoje zajednice i godinama bili zadovoljni ulogom "izučavanih", počeli su uzvraćati i odgovarati svojim proučavateljima istom mjerom. U takvim je okolnostima antropologija kao studij tradicionalnih društava postala nemogućom.

Izlaz iz krize pronađen je u proširenju antropološkog diskursa i povezivanju s drugim disciplinama, posebice s poljem društvene povijesti, što je urodilo poticajnim i zanimljivim radovima o identitetu, predodžbama, te iznimno kontroverznim raspravama o "drugome" i odnosu spram njega. Posljednji diskurs započinje 1978. godine s *Orientalizmom* Edwarda Saida. Najnoviji doprinos ovoj temi, koji objedinjuje sve prednosti ali i zamke ovakva pristupa upravo je *Imagining the Balkans* Marie Todorove.

S obzirom na metodološki pristup, knjiga ne donosi ništa revolucionarno. Iako

se autorica nastojala ograditi od Saidova rada, nije odmakla predaleko od njega, niti je uspjela izbjeći sve njegove pogreške. Izlaganje je uglavnom temeljeno na putopisima "zapadnih" autora, što je svojstveno svim sličnim radovima. Osnovna zamjerka ovakvu pristupu uvijek proizlazi iz nekritičke uporabe tekstualnih izvora, koja redovno vodi u ahistorizam. Autorica zamjera Saidu lutanje od Eshila do Marxa, da bi potom i sama izjednačila Aleka Konstantinova, pisca popularnog Bay Ganya, Branislava Nušića, Eugena Ionescua, Dubravku Ugrešić i - Salia Berishu. Ono što Said nikada nije radio - govore suvremenih političara kao izvore izjednačavao s tekstovima stoljeće starima - Todorova čini, miješajući tako povijest s politikom, završavajući povrh toga pri kraju knjige u posvemašnjem žurnalizmu, iznoseći upitne vrijednosne sudove, kojima u jednoj ozbiljnoj znanstvenoj raspravi jednostavno nema mjesta. Nadalje, autorica je smatrala potrebnim upozoriti kako "balkanizam" razmatran u njejoj knjizi nikako ne može biti podvrsta "orijentalizma", s obzirom da je potonji nastao pukim generalizacijama, dok je Balkan povijesno i zemljopisno jasno određena cjelina. Međutim, upravo će njena knjiga na najbolji mogući način pokazati neopravdanost i neodrživost takva stava. O svemu tome bit će više govora kasnije.

Bez obzira na propuste pri njegovoj razradi, problem je briljantno postavljen. "O Balkanu se isključivo piše u vrijeme terorizma i nasilja. Ostatak vremena poluotok je prezrivo zanemaren" (str. 184). Na ovoj premisi autorica postavlja problem, otkrivajući da strani promatrači prvi put daju pogrdan smisao pojmu "Balkan" tek u vrijeme Balkanskih ratova (1912-1913), prišivajući mu pritom pravo malo carstvo negativnih pridjeva, među kojima poneki čak dosežu i duhovitost Cioranova "bordela u plamenu". Najzanimljiviji je, međutim, nastup "kolektivne annezije" između 1913. i 1990. godine. Pričajući o krvološtvu, velik dio zapadnih autora zaboravlja na dva svjetska rata, holokaust,